

ХРЯПНСЬКИЙ П. В.,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри
кримінального права та кримінології
(ДВНЗ «Національний гірничий
університет»)

ШАНІНА Є. Г.,

доцент, заслужений юрист України,
завідувач кафедри
кримінального права та кримінології
(ДВНЗ «Національний гірничий
університет»)

УДК 343.342.3

ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ ПОТЕРПІЛОГО ЩОДО ЗВІЛЬНЕННЯ ВИННОГО ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Досліджено проблему правової позиції потерпілого від злочину щодо звільнення винного від кримінальної відповідальності у площині кримінально-правових та кримінальних процесуальних правовідносин. Обґрунтовано висновок про утиски правової позиції потерпілого щодо впливу на звільнення винного від кримінальної відповідальності на підставах як Загальної, так Особливої частин кримінального права України. Внесено пропозиції щодо виправлення зазначеного становища шляхом нової редакції відповідних норм Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, закриття кримінального провадження, правова позиція потерпілого, змагальність та рівність прав сторін у кримінальному провадженні.

Исследована проблема правовой позиции потерпевшего от преступления в отношении освобождения виновного от уголовной ответственности в плоскости уголовно-правовых и уголовно-процессуальных правоотношений. Аргументирован вывод о стеснении правовой позиции потерпевшего в вопросе возможного освобождения виновного от уголовной ответственности на основаниях как Общей, так Особенной частей уголовного права Украины. Внесены предложения об исправлении указанного положения путем новой редакции определенных норм Уголовного и Уголовного процессуального кодексов Украины.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, закрытие уголовного производства, правовая позиция потерпевшего, состязательность и равенство прав сторон в уголовном производстве.

The problem of legal position of victim is investigational from a crime in regard to liberation guilty from criminal responsibility in plane criminal and criminal judicial legal relationships. A conclusion is argued about the constraints of legal position of victim in the question of possible liberation guilty from criminal responsibility as on grounds General, so Special parts of criminal law of Ukraine. Suggestions are made about the correction of the indicated position by the new release of certain norms Criminal and Criminal judicial codes of Ukraine.

Key words: discharge absolute, closing of criminal production, legal position of victim, contentionness and equality of rights for parties in a criminal production.

Вступ. Захист прав і свобод людини та громадянина – обов'язок держави загалом, а отже й усіх без винятку органів державної влади. Суди виконують цей обов'язок шляхом здійснення правосуддя, тому завдання судової системи – надання якісних судових послуг кінцевим споживачам – громадянам, а також суб'єктам господарювання, діяльність яких є основою економічного розвитку держави. Здійснення судами правосуддя, що ґрунтується на справедливості й верховенстві права, було та є основними гарантіями захисту прав людини і громадянина. Тому ефективність і якість здійснення кримінального судочинства для державної влади загалом та судової зокрема мають перебувати на одному шаблі з найвищими пріоритетами.

Проблематиці звільнення від кримінальної відповідальності та закриттю кримінального провадження у зв'язку із цим присвятили свої дослідження Ю.В. Баулін, А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, О.О. Житний, О.С. Козак, О.В. Наден, В.М. Тертишник, Д.В. Філін, Л.А. Хруслова, А.М. Яценко та ін. Натомість невирішеними або суперечливими залишаються питання співвідношення загальних та спеціальних видів звільнення, визначення передумов, підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності, правової позиції сторін кримінального провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження тощо.

Постановка завдання. Метою статті є визначення наявної ситуації та вдосконалення чинного законодавства щодо правової позиції потерпілого у вирішенні питання звільнення винного від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження на цій підставі.

Результати дослідження. Звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави (її компетентних органів) від засудження особи, яка вчинила злочин, та застосування до неї кримінально-правових засобів примусового характеру. Закриття справ щодо таких осіб є проявом загальної тенденції розвитку кримінального законодавства у напрямі пом'якшення відповідальності за злочини невеликої та середньої тяжкості, вчинені вперше, крім корупційних злочинів, законодавчим втіленням державного гуманізму, наданням державою людині, яка оступилася, можливості виправитися. Водночас звільнення від кримінальної відповідальності не є виправданням особи [1, с. 7].

Загальні положення закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності викладені у ст. 285 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України): 1) особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність; 2) особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення [2, с. 30]; 3) підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження із цієї підстави; 4) у разі, якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку.

Практика закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності згідно з положеннями КПК України сьогодні є доволі поширеною. Так, кількість осіб, стосовно яких суди закрили провадження у справах, за постановами (ухвалами) судів, що набрали законної сили, у 2013 р. збільшилася порівняно із 2012 р. і становила 22,8 тис. осіб. Було звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку: із примирінням винного з потерпілим – 7,6 тис. осіб, або 33,5% (16,9% у 2012 р.) від кількості тих, щодо яких справи закрито; зі зміною обстановки – 1,3 тис. осіб, або 5,7% (10,5% у 2012 р.); з дійовим каяттям – 1,3 тис., або 5,7% (9,9% у 2012 р.); зі смертю – 1,3 тис. осіб, або 5,7% (7,5% у 2012 р.); із передачею особи на поруки – 946, або 4,1% (7,6% у 2012 р.); з амністією – 785 осіб, або 3,4% (19,1% у 2012 р.). Зокрема, у справах публічного обвинувачення

було закрито провадження стосовно 13,7 тис. осіб (18,6 тис.), з них у зв'язку із примиренням винного з потерпілим – 2,9 тис. осіб, або 21,1% (12,2%). Натомість у 2015 р. потерпіло від злочинів 74,2 (83 у 2014 р.) тис. фізичних осіб, з них 32,5 тис. жінок (43,8%), а також 2,6 тис. неповнолітніх (2,7%). Завдано матеріальної та моральної шкоди 61,8 тис. особам або 83,3% потерпілих (2014 р. – 66,7 тис. або 80,3%) [3].

Звернемо увагу на ч. 3 ст. 285 КПК України, згідно з вимогами якої підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і *право заперечувати проти закриття кримінального провадження із цієї підстави*. У разі, якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачено звільнення від кримінальної відповідальності, *заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку*.

Порядок звільнення від кримінальної відповідальності передбачає і з'ясування правової позиції потерпілого щодо звільнення підозрюваного чи обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Так, у ч. 3 ст. 286 КПК України вказано, що перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та *з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності*. Також суд відповідно до ч. 2 ст. 288 КПК України *зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності*. Підкреслимо, що з'ясування думки потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності стосується всіх без виключення видів звільнення від кримінальної відповідальності у справах як приватного, так і публічного обвинувачення [4, с. 69]. Утім, заперечення потерпілого щодо звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності *не призводить до того, що «досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку»*. На наш погляд, очевидним є недотримання у такому разі вимог ст. 22 КПК України щодо змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Кримінальне провадження має здійснюватися на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами. *Сторони мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених чинним КПК України*.

У Кримінальному кодексі України (далі – КК України) передбачено загальні та спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності. У Загальній частині КК України звільнення має місце: у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України); у зв'язку із примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України); у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України); у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК України); у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України); щодо повнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК України) [5, с. 189–190].

В Особливій частині КК України зазначено, що звільненим може бути: громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок із ними та про отримане завдання (ч. 2 ст. 111 КК України); особа, яка припинила діяльність, передбачену ч. 1 цієї статті, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України (ч. 2 ст. 114 КК України); особа, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності нею здійснено виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам (ч. 3 ст. 175 КК України); особа, яка вчинила діяння, передбачені ч. ч. 1, 2, або діяння, передбачені ч. 3 (якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах) цієї статті, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції,

пеня) (ч. 4 ст. 212 КК України); особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені ч. 1 або 2 цієї статті, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а також відшкодувала шкоду, завдану фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування їх несвоєчасною сплатою (штрафні санкції, пеня) (ч. 4 ст. 212-1 КК України); особа, крім організатора або керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 цієї статті, якщо вона добровільно заявила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю (ч. 2 ст. 255 КК України); особа, крім організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації, за діяння, передбачене ч. 1 цієї статті, яка добровільно повідомила правоохоронному органу про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку зі створенням або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину (ч. 2 ст. 258-3 КК України); особа, крім організатора або керівника терористичної групи (організації), за дії, передбачені цією статтею, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину (ч. 4 ст. 258-5 КК України); особа, яка перебувала у складі зазначених у цій статті формувань, за дії, передбачені ч. 1 або 2 цієї статті, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування (ч. 6 ст. 260 КК України); особа, яка вчинила злочин, передбачений ч. 1 або 2 цієї статті, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої (ч. 3 ст. 263 КК України); особа, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею (за винятком випадків незаконного заволодіння транспортним засобом із застосуванням насильства до потерпілого чи погрозою застосування такого насильства), але добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула транспортний засіб власнику і повністю відшкодувала завдані збитки (ч. 4 ст. 289 КК України); особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних із їх незаконним обігом, за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (ч. 1 цієї статті, ч. 1 ст. 309 цього Кодексу) (ч. 4 ст. 307 КК України); особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, за дії, передбачені ч. 1 цієї статті (ч. 4 ст. 309 КК України); особа, яка добровільно здала прекурсори, що призначалися для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних із незаконним обігом прекурсорів, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, за незаконні дії з їх виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (ч. 1 цієї статті) (ч. 4 ст. 311 КК України); особа, яка добровільно здала отруйні чи сильнодіючі речовини, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби та вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних із їх незаконним обігом, за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а також за вчинення таких дій без спеціального на те дозволу (ч. 1 цієї статті) щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ч. 5 ст. 321 КК України); особа, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру (ч. 5 ст. 354 КК України); особа, яка пропонувала або надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції

чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом має право повідомляти про підозру (ч. 5 ст. 368-3 КК України); особа, яка пропонувала, обіцяла чи надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом має право повідомляти про підозру (ч. 6 ст. 369 КК України); особа, яка вчинила злочин, передбачений статтями цього розділу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності згідно зі ст. 44 цього Кодексу із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України (ч. 4 ст. 401 КК України) [6, с. 530].

Дослідження вищевикладених підстав звільнення від кримінальної відповідальності засвідчує, що правова позиція потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного чи обвинуваченого від кримінальної відповідальності в абсолютній більшості випадків не впливає на закриття кримінального провадження та звільнення від кримінальної відповідальності. Прямо ця вимога є лише щодо звільнення у зв'язку із примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України), згідно з підставами якого особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. На наш погляд, примирення між потерпілим та винним природно передбачає згоду потерпілого на звільнення останнього від кримінальної відповідальності. Опосередковано думка потерпілого враховується щодо звільнення у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України) у частині встановлення повного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної підозрюваним чи обвинуваченим шкоди. Зрозуміло, що у разі лише часткового «відшкодування або усунення» потерпілий навряд чи погодиться на звільнення свого кривдника від кримінальної відповідальності. Така сама ситуація виникає й у разі звільнення на підставах ч. 4 ст. 289 КК України тому, що особа має добровільно заявити про це правоохоронним органам, повернути транспортний засіб власнику і повністю відшкодувати завдані збитки [7, с. 110].

Натомість у більшості злочинів публічного обвинувачення, що передбачають звільнення від кримінальної відповідальності, загалом не можна встановити думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного чи обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Так, скажімо, думка потерпілого не впливає на вирішення питання щодо звільнення від кримінальної відповідальності у разі звільнення за підстав: у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України); у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК України); у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України); щодо неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК України) в загальній частині КК України.

Також думка потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного чи обвинуваченого від кримінальної відповідальності не може впливати на рішення про звільнення за приписами ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3 ч. 4 ст. 258-5 Особливої частини КК України та деякими іншими [8, с. 90].

Висновки. Отже, наявна вимога з'ясування правової позиції потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності стосується не всіх, а тільки окремих приписів Закону України про кримінальну відповідальність, у яких згода потерпілого щодо звільнення від кримінальної відповідальності прямо вказана як підстава такого звільнення або безпосередньо витікає зі змісту інших підстав. Практична реалізація згоди потерпілого на звільнення винного від кримінальної відповідальності породжує пропозицію «*de lege ferenda*» внести зміни до чинного Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України відповідного змісту:

1) викласти ч. 2 ст. 44 КК України у такій редакції: «2. Звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюються виключно судом.

Порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється законом. У разі обґрунтованого заперечення потерпілого від злочину особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинений злочин на загальних підставах, передбачених цим Кодексом»;

2) викласти ч. 3 ст. 285 КПК України у такій редакції: «3. Підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження із цієї підстави. У разі, якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку. У разі обґрунтованого заперечення проти цього потерпілого від злочину досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку».

Список використаних джерел:

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : [монографія] / Ю.В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
2. Тертышник В.М. Компромисс в уголовном процессе / В.М. Тертышник // Весы Фемиды. – 2001. – № 4. – С. 29–33.
3. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у 2012–2015 рр. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/>.
4. Кобернюк В. Інститут закриття кримінального провадження зі звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності: сучасний стан і перспективи / В. Кобернюк // Вісник прокуратури. – 2012. – № 10. – С. 64–70.
5. Козак О.С. Ефективність звільнення від кримінальної відповідальності : [монографія] / О.С. Козак ; за ред. О.М. Бандурки. – К. : Освіта України, 2009. – 204 с.
6. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : [монографія] / П.В. Хряпінський. – Х. : Харків юридичний, 2009. – 840 с.
7. Вознюк А.А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань : [монографія] / А.А. Вознюк. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 236 с.
8. Хряпінський П.В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України : [навчальний посібник] / П.В. Хряпінський. – Запоріжжя : ЗНУ – Альянс, 2010. – 270 с.

